

Byla syfilida „daní za genialitu“? Smetanovo utrpení nebylo v jeho hudbě vůbec slyšet, říká psychiatr Cyril Höschl

V neděli 12. května uplynulo 140 let od smrti Bedřicha Smetany, litomyšlského rodáka. Psychiatr Cyril Höschl je známý nejen jako přední odborník, ale také jako znalec života a díla Smetany. Pražské jaro bylo slavnostně zahájeno v den výročí Smetanovy smrti, které letos uplynulo 130 let. Smetana trpěl hluchotou, ale jeho hudební imaginace zůstala zachována.

Shrnutí bylo vytvořeno strojově aplikací Mediaboard.

Byla syfilida „daní za genialitu“? **Smetanovo** utrpení nebylo v jeho hudbě vůbec slyšet, říká psychiatr Cyril **Höschl**

V neděli 12. května uplynulo 140 let od smrti litomyšlského rodáka Bedřicha **Smetany**. Před deseti lety vedla novinářka Alena Plavcová pro magazín Pátek LN o tomto hudebním skladateli rozhovor s psychiatrem Cyrilem **Höschlem**, jenž se vyjma lidských duší intenzivně zajímá také o **Smetanův** život a dílo.

Řadí se mezi přední psychiatry v republice, ale málo se ví, že Cyril **Höschl** je také výjimečným znalcem životního příběhu tvůrce české národní hudby. „To, co on, by málokdo vydržel,“ říká o autorovi slavné *Mé vlasti*.

Slavnostní róby, motýlky pod krkem, vůně parfémů a šum tlumené řeči – dvanáctého května byl slavnostně zahájen, už po šedesáté deváté, hudební festival Pražské jaro. Jako vždy v den výročí **Smetanovy** smrti (letos od ní uplynulo 130 let), jako vždy jeho *Mou vlasti*, kterou věnoval Praze.

Kdo z ctitelů vážné hudby, nenuceně upíjejících ve foyer vychlazené šampaňské, si ale vzpomněl, v jaké situaci slavný skladatel tenhle opus komponoval? A kdo z nás by v sobě našel tolik statečnosti jako sto šedesát čtyři centimetry vysoký jemný pán, který za své geniální dílo zaplatil nepředstavitelnou cenu?

Lidovky.cz: Jak je vůbec možné komponovat hluchý?

Ono se to zdá stejně paradoxní jako třeba malovat při ztrátě zraku. Ale **Smetana**, podobně jako Beethoven, měl i jako hluchý zachovanou hudební imaginaci. Takže ztráta sluchu pro něj znamenala pouze ztrátu senzoriality, vnímavosti.

Velice trpěl tím, že nerozumí, co lidé říkají. Připadal si vyděděný ze společnosti, tím sociálním handicapem se zřejmě trápil nejvíc. Protože se ukázalo – možná i pro něj s překvapením –, že schopnost skládat jeho hluchota vůbec nenarušila.

A to prostě proto, že měl hudební představivost tak fenomenálně rozbujelou, že to, že chybí abych tak řekl „mikrofon“, nebylo vlastně podstatné.

Lidovky.cz: Dá se říct, že jeho těžké zdravotní potíže nejsou v jeho hudbě vůbec slyšet?

Až na Smyčcový kvartet e moll Z mého života, kde se objeví ten vysoký tón ve finále, který je vlastně znázorněním hluchoty, na jeho tvorbě úplná hluchota překvapivě není vůbec znát.

Ale vzhledem k tomu, že dneska už je jasná diagnóza jeho nemoci, zase tak velké překvapení to není. Protože pro progresivní paralýzu jako následek syfilidy je typické, že člověk ztrácí sebekontrolu i intelektové funkce, ale to téměř záhadně kontrastuje se schopností dál vykonávat to, co dřív uměl.

Takže třeba u **Smetany** kontrastuje postupující choroba, která posléze vedla až k rozpadu osobnosti, s tím, jak krásný, úhledný rukopis a bezchybný styl měl v dopisech skoro až do konce života.

A druhý paradox je, že v době, kdy už s ním prakticky nebyla řeč, kdy měl halucinace sluchové i zrakové, kdy ho v jeho pokoji navštěvovaly neexistující postavy, kdy ohrožoval sebe i okolí a nebyl schopen dodržovat základní hygienické návyky, ještě psal krásnou hudbu, prakticky až do poslední chvíle.

Ale to prostě k diagnóze progresivní paralýzy patří. A vidíme to nejenom u **Smetany**, ale i u jiných velikánů s touto diagnózou, jako byl třeba Franz Schubert.

Lidovky.cz: Symfonickou báseň Vltava napsal hluchý **Smetana** za osmnáct dní – prakticky bez chyb, bez skic. Setkala jsem se s teorií, že v jisté fázi syfilidy překrvování mozkových plen dráždí šedou kůru mozkovou, čímž se zvyšuje její výkon. Může být syfilis daň za genialitu?

To je spekulace, která není dostatečně podložená. Ale je to jedna ze snah, jak tenhle paradox, o kterém jsem mluvil, vysvětlit. Obávám se, že to takhle jednoduché nebude. Protože existuje řada jiných stavů, kdy dochází k překrvování měkkých plen nebo dráždění mozkové kůry, a není známo, že by to zvyšovalo kreativitu.

Taky u tisíců jiných syfilitiků nemoc vede pouze k destrukci, žádnou tvorbou není provázena. Čili spíš bych řekl, že tady došlo k setkání génia s chorobou. A taky že **Smetana** tu chorobu ze všech svých sil překonával.

Ostatně to zdaleka nebyl jediný jeho problém. Byl to vlastně velmi trpící člověk. Celý život ho silně bolely zuby, ucpával si díry v zubech gutaperčou. Měl furunkly, vředy po těle. Byl silně krátkozraký.

Taky měl asymetrický obličej, protože když mu bylo jedenáct, v Jindřichově Hradci s kluky nacpali do lahve střelný prach a vybuchlo jim to – **Smetanovi** to poranilo pravou tvář.

A protože se bál, že doma dostane, šel si to umýt do rybníka, čímž si do rány zanesl infekci. Dostal osteomyelitidu, zánět kostí, což vedlo k deformaci obličeje. Později to maskoval vousy, které si vpravo stříhal míň než vlevo.

Kromě toho se ale dá říct, že zažil i obrovskou nepřízeň osudu, velké osobní tragédie. V rozmezí asi deseti let mu zemřely tři ze čtyř dětí. Na cestě z Göteborgu mu v Drážďanech umřela na tuberu první manželka Kateřina. Byl pronásledován svými konkurenty a nepřejícníky. A v padesáti letech ohluchl. To by opravdu málokdo vydržel.

Průvodce Mou vlastí. Bedřichu **Smetanovi** záleželo na tom, aby lidé rozuměli tomu, co poslouchají

Lidovky.cz: Jak to, že se nezhroutil? Ve svých denících sice o sobě píše jako o mučedníkovi, nikde ale nejsou žádné známky zoufalství.

Máte pravdu, náznak sebevražedných tendencí u něj nenajdete – a to ani v pozdějších letech, kdy jeho život už opravdu nestál za nic. Z psychiatrického hlediska měl zřejmě obrovskou resilienci, odolnost vůči stresu. Ačkoli on sám byl, aspoň podle dochovaných svědectví, velmi mírné povahy, když odmyslím konec života.

Resilience je vlastnost materiálu, který můžete ohnout, on pruží, ale nepraskne. **Smetana** nikdy pod náporom osudu neklesl na duchu, jak by vlastně té situaci odpovídalo. Nikdy se nepoddal. Navzdory všemu psal nádhernou muziku a pečoval o české národní sebeuvědomění třeba tím, že se soustředil na opery. Což v mých očích jako milovníka hudby je trochu škoda, protože já mám z jeho skladeb nejraději komorní hudbu, které se bohužel tolik nevěnoval.

Co bych za to dal, kdyby toho napsal víc! Určitě by taky dneska byl světovější – i když pro národ udělal asi ve své době těmi operami víc.

Lidovky.cz: Skvělé jsou i jeho klavírní skladby, ale málo se hrají.

Jsou úžasné a nespravedlivě opomíjené, protože poměr mezi námahou nastudovat je a efektem z hlediska relativní mezinárodní neznámosti autora je pro virtuosy nevýhodný.

U Dvořáka to bylo obráceně. Kdo dnes zná jeho opery jako Tvrdé palice nebo Král a uhlíř, v nichž se snažil **Smetanu** dohnat? Ale zcela ho převálcoval právě v té komorní a symfonické tvorbě, která Dvořáka učinila světovým. **Smetana** na to ale měl taky.

Lidovky.cz: Vraťme se k odolnosti vůči stresu. Musí ji mít člověk vrozenou?

Je to částečně vrozená vlastnost. Důležité ale je i to, v jakém vyrůstáte prostředí, jak vás to prostředí vybavuje pro život technikami pro vyrovnávání se s náročnými situacemi.

Smetanovo rodinné prostředí bylo na jednu stranu kulturní, podporující. Jeho otec byl pivovarský sládek, velmi dobře situovaný, rodina patřila de facto k honoraci. Viděla jste dobové portréty **Smetanova** otce a maminky? Vypadají jako portréty šlechticů.

Ovšem na druhou stranu se Bedřich **Smetana** narodil jako jedenáctý z osmnácti dětí – jeho matka Barbora byla třetí ženou jeho otce. Čili byl už v dětství vykováván náročnými životními situacemi, nebylo asi úplně jednoduché v takhle rušné a rozsáhlé rodině obstát.

Smetana, jak víme, byl velmi špatným žákem, střídal školy, nakonec se mu podařilo po mnoha peripetích odmaturovat – svěťe, div se – v Plzni. Od dětství se u něj ale projevoval velký hudební talent.

Lidovky.cz: Jaký to byl člověk z pohledu psychiatrie?

Já myslím, že byl extrovert, zejména v mládí. Byl velmi společenský, strašně rád tancoval.

Dokonce na tanečních zábavách hrával na piano a bavilo ho to, komponoval i spoustu příležitostných skladeb.

A poznámka pod čarou: z pietních důvodů se to nezdůrazňuje, ale zřejmě nenechal jednu sukni na pokoji – zejména v Prozatímním divadle. František Pivoda, pěvecký pedagog a málo úspěšný skladatel, **Smetanu** pomlouval, že se „vlichocuje kdekaké baletce a vysvětluje dámám z opery jejich role na dlouhých projížďkách kočárem k Císařskému ostrovu nebo do chuchelských lesíků“. Ale na tom šprochu bylo asi pravdy trochu.

Lidovky.cz: Takže byl vášnivý, nemohl být bez žen?

Dá se říct, že ano. Z psychiatrického hlediska je ale nejdůležitější v jeho životě právě ta psychopatologie spojená s jeho chorobou. Začala se v plné míře projevovat po roce 1874, a to tak, že **Smetanův** osobnostní profil zcela zamaskovala.

Tenhle laskavý, vlídný, de facto asi hodný muž se stal mrzutým, nevrlym, agresivním, neklidným. Často neovladatelným, svoje okolí v Jabkenicích, kde žil v posledních letech v rodině své dcery z prvního manželství Žofie, ohrožoval pistolí.

Byl nesnášenlivý – což naprosto kontrastovalo s jeho povahou. Na tom je vidět, že duševní nemoc je ďábel, který vám vstoupí do těla a těžko s tím můžete něco udělat.

Lidovky.cz: Víc než sto let se vedly odborné i neodborné spory o povahu **Smetanovy** nemoci.

Vlastně bylo dlouho tabu tvrdit něco jiného, než že ho, zjednodušeně řečeno, uštvaly malé české poměry. Dostalo to nacionalistické rozměry – němečtí badatelé se přikláněli k syfilidě, čeští ke sklerotické teorii. Dnes už žádné pochybnosti nejsou?

Je to skutečně tak, že hned po jeho smrti, respektive po pitvě, kterou vedl profesor Josef Hlava, přednosta Hlavova ústavu, a u které bylo ctihodné konzilium lékařů, například profesor Thomayer, po němž je pojmenovaná Thomayerova nemocnice, se rozhořela nesmírně hořká diskuse, živěná nacionálními emocemi, která trvá překvapivě dodnes.

Dodnes se najdou zastánci té sklerotické teorie, kteří jsou vždycky popuzeni – a popuzeni budou jistě i teď, až toto budou číst –, když slyší o syfilitické povaze **Smetanova** onemocnění.

Jenomže já jsem přesvědčen, že ta choroba v očích rozumného člověka **Smetanova** génia nijak neumenšuje. Protože každá doba má své choroby. A jako tuberkulóza, i syfilis patřila k období romantismu, v němž kulminovala **Smetanova** tvorba.

Taky nebyl v dějinách hudby sám – například u Beethovena je to částečně sporné, že měl syfilis, ale u Franze Schuberta jasně. Naše společnost se ale se svým AIDS nemá co vyvyšovat nad jakoukoli předchozí epochu.

Lidovky.cz: Takže se dá říct, že syfilis byla neromantickou součástí romantického životního stylu?

Je to tak. O **Smetanovi** platí – s nadsázkou – to, co kdysi řekl André Gide o Sovětském svazu: že o něm lze buď s láskou lhát, nebo s nenávisí říkat pravdu.

O **Smetanovi** se s láskou lhalo a Němci – jistě ne s nenávisť – říkali pravdu. Ten spor byl definitivně vyřešen až na konci 20. století, zejména exhumací **Smetanových** ostatků, kterou provedl antropolog profesor Emanuel Vlček.

Spolu s dalšími odborníky, jejichž seznam by byl dlouhý, protože šlo o laboratorní, mikroskopická i jiná vyšetření, přinesl sérii důkazů, z nichž každý sám o sobě by jistě mohl být zpochybnitelný, ale dohromady dávají mozaiku, která nepochybně svědčí pro diagnózu progresivní paralýzy jako posledního stadia syfilidy.

Hovořit ještě dneska o tom, že **Smetana** měl aterosklerózu či něco jiného, hraničí s bludem. Lidovky.cz: Které byly ty nejdůležitější důkazy?

Tak předně už v pitevním nálezu byla spousta momentů svědčících pro progresivní paralýzu. Například červenavé zbarvení na měkkých plenách, které je dáno železitou sraženinou, poměrně typicky se projevující právě u progresivní paralýzy. Povšechný zánět měkkých plen, taková arachnoiditida.

Pak klinické známky jako tabický chronický kašel, o kterém jsou dobová svědectví. Neurologické příznaky. Měl nestabilitu chůze, časté pády. Naprosto nepochybná byla ale sérologická vyšetření. Po sto letech tlení ve vyšehradském hrobě byly téměř ve všech tkáních prakticky všechny zkoušky na syfilis pozitivní. Mimochodem, k tomu onemocnění patří i přecitlivělost na chlad. A všimněte si, jak na ateliérových fotografiích z poslední doby má **Smetana** na sobě kožich.

Lidovky.cz: Řekl byste, že **Smetana** tušil, o kterou nemoc jde?

Těžko říct, když se ho nemůžeme zeptat. Mám podezření, že to věděl. Při exhumaci se našly v jeho ostatcích obrovské koncentrace rtuti, které svědčily o tom, že byl rtutí intenzivně léčen, až přiotráven.

A rtuťová mast šedá zvaná Schmierkur se používala od 16. století téměř exkluzivně k léčbě syfilidy. Takže podezření mohl mít. Navíc si dělal ústní vodu, alkoholový extrakt z guaiakového dřeva, říkalo se mu také svaté dřevo – holy wood, což byl rovněž prostředek na léčbu syfilidy. Výskyt primárního vředu, který je vždycky na začátku té infekce, **Smetana** zřejmě tajil. Psal o jakémsi furunklu kdesi na těle, ale neví se, co tím měl na mysli. Pravda je, že se ten primární infekci nenašel – což je jeden z argumentů odpůrců syfilitické teorie.

Lidovky.cz: Mají i další argumenty?

Pro poctivost si řekněme, že ano. Například onemocnění **Smetanovy** dcery Beatrix. Umřela roku 1941 ve věku 78 let ve vídeňském ústavu pro duševně choré Am Steinhof, kde se zachovala dokumentace její choroby. Velmi připomíná **Smetanův** stav – včetně známek demence a nedoslýchavosti.

Bylo to uzavřeno jako senilní mozková atrofie se sklerózou mozkových cév. Jenomže dědičnost těchto stavů není tak silná, aby vylučovala jiný původ choroby **Smetanovy**. A naopak důkazy pro syfilitickou nákazu u něj jsou tak přesvědčivé, že to prakticky už žádný jiný výklad neumožňuje. Já sám jsem provedl takový drobný experiment: vzal jsem **Smetanův** pitevní protokol, zakryl dobu, jméno pacienta i jména pitvajících a poslal to dvěma patoložům – jednomu do Ameriky a jedné zkušené patoložce v Čechách.

Nevěděli, o koho jde. A oba napsali, že už na základě toho pitevního protokolu – a to nevěděli nic třeba o sérologii – to vypadá na progresivní paralýzu.

Jeho dílo znárodnili politici, znásilnily učitelky – a přesto se stále hraje. **Smetana**. Bedřich **Smetana**

Lidovky.cz: Mimochodem, ví se, kde se **Smetana** mohl nakazit?

To se právě neví. Dokonce je to jedna z největších slabín té syfilitické teorie.

Zlovolný **Smetanův** pomlouvač Pivoda tvrdí, že se nakazil od zpěvačky Lelly Ricci, která působila v Praze a údajně měla vrozenou syfilidu.

To se mi zdá málo pravděpodobné, přestože to zapadá do obrazu **Smetany**, který údajně nenechal jednu baletku či sboristku na pokoji. Ani časový harmonogram **Smetanovy** choroby nečiní tuhle pomluvu příliš pravděpodobnou.

Další možnost je, že nemoc akvíroval až v roce 1874, kdy měl v květnu těžkou nemizící angínu a zároveň jakýsi furunkl. V tom roce na podzim ohluchl – tak rychlé tempo postupu nemoci je ale málo pravděpodobné.

Lidovky.cz: Jak dlouho ta nemoc vlastně trvá?

No to je právě velmi různé. Mezi jednotlivými stadii syfilidy bývají dlouhé časové úseky – měsíce, dokonce roky. Zcela teoreticky by to mohlo jít u **Smetany** takhle rychle, ale je to velmi neobvyklé.

Takže postup té choroby a výskyt primárního infektu jsou u **Smetany** stále záhadou. Zaslouhou exhumace už ale není záhadou diagnóza.

Lidovky.cz: ve **Smetanových** zápiscích z konce roku 1859, kdy působil ve Švédsku, jsou věty jako: „Večer u Lamy jsem přišel o mnoho peněz.“ Lampa byl veřejný dům. Nemohl se nakazit už tam? Určitě mohl. To je další verze, právě ta nejpravděpodobnější, že se nakazil v Göteborgu ve veřejném domě. A dlouho to pak trvalo až k rozvoji progresivní paralýzy.

Lidovky.cz: V každém případě je to příběh velké statečnosti a mravní síly. Kdo by to čekal v tak drobném a mírném muži?

Je to tragický a zároveň fascinující osud. A čím víc vnikám do příběhu **Smetanova** života, tím víc propadám obdivu k němu. Dodnes mi jeho úděl žene slzy do očí, zejména když si k tomu pustím třeba jeho Klavírní trio g moll, kde popisuje smrt ani ne pětileté dcery Bedřišky, velmi nadaného dítěte, do kterého vkládal veškeré své naděje.

Jímavá je ale i širší historie **Smetanovy** rodiny. Protože v těch jeho nejhorších letech, kdy přišel o sluch a pak i o rozum, si ho k sobě s celou jeho druhou rodinou vzala do Jabkenic milující dcera Žofie z prvního manželství a její muž, nadlesní Schwarz.

Smetana v těch letech živořil s malým důchodem z divadla, který nestačil k udržení jeho životního standardu. A dcera s manželem mu v Jabkenicích zřídili studio, kde mohl komponovat, živili ho i s rodinou, dokud nemusel být převezen do Ústavu choromyslných v Praze.

Mimochodem oni všichni – Žofie, **Smetana** i jeho druhá žena Bettina – skvěle kreslili. Betty spíš interiéry salonů, ale **Smetana** kreslil třeba výjevy z lovu nebo jakési fantazijní krajiny jako z hobita. Měl nepochybně i výtvarné nadání.

Lidovky.cz: **Smetanův** mozek nebyl pohřben s jeho tělem. Ví se, kde skončil?

Podle informací zejména od doktora Vacka **Smetanu** celého pohřbili na Vyšehradě, jeho mozek ale uložili do láku v Hlavově ústavu. Protože už během pitvy se profesor Hlava rozhodl, že ten mozek vypadá zajímavě a že jednou, až věda pokročí, bude třeba možné pátrat po souvislosti jeho morfologie s genialitou.

Za druhé světové války byl ukryt u jednoho profesora anatomie v Plzni. Po válce se dostal do velké přízně Marty Gottwaldové profesor Vladimír Haškovec, neuropatolog a zároveň poměrně nadšený komunista.

Marta Gottwaldová ho zřejmě požádala, aby se podíval na jejího Klementa, který trpěl stejnou chorobou jako **Smetana**. Profesoru Haškovcovi bylo přislíbeno, že mu bude postaven výzkumný ústav neurohistopatologie, kde měl být mimo jiné studován i **Smetanův** mozek – takže ho Haškovec dostal domů.

Jenomže počátkem 50. let upadl v nemilost. Zřejmě toho moc věděl, zřejmě zklamal stranu tím, že nezabránil Gottwaldově smrti, nevím. Každopádně byl odsouzen v 50. letech do vězení, čemuž předcházela domovní prohlídka. Zabavili mu všechno, včetně **Smetanova** mozku. A to je poslední stopa.

Smetanův mozek už nikdy nikdo neviděl. Zlí jazykové tvrdí, že skončil někde v kanále v kachlíkárně (budova ministerstva vnitra v Praze na Letné). Nebo ho má dodnes někdo doma. Podle doktora Vacka je spíš pravděpodobné, že ani nevěděli, co drží v ruce. Takže ne Němci, ale my sami jsme **Smetanův** geniální mozek ztratili. Je to Czech made story.

Tento článek jste si přečetli díky členství v iDNES Premium. Děkujeme, že jste s námi.

Věnujte odemčený článek přátelům

Pošlete jim odkaz, e-mail nebo jim ho nasdílejte přes sociální sítě.

Odemknout článek

Autor: Alena Plavcová